

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-1.1. Dizi -Sayı 12

Erciyes Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırma Merkezi

I. Uluslararası
Selçuklu Sempozyum

SELÇUKLU SİYASİ TARİHİ (Bildiriler)

27-30 Eylül 2010
Kayseri

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI
Prof. Dr. Ali AKTAN
Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA
Doç. Dr. Muhittin KAPANŞAHİN

TÜRK TARİH KURUMU

Ankara-2014

SELÇUKLULARIN ERKEN DÖNEMİNDE SULTAN-VEZİR İLİŞKİLERİ: TUĞRUL BEY VE AMİDU'L-MULK KUNDURÎ ÖRNEĞİ

MUSTAFA ALİCAN*

Giriş

Ortaçağa özgü devlet organizasyonu içerisinde önemi yadsınamaz bir bürokratik üst-kurum olan vezirlik müessesesi, Ortaçağ Türk devletlerinde de önemli bir konum ve işleve sahipti. İslam tarihinde kurumsal olarak Abbâsîler devrine tarihlenen ve daha sonraki dönemlerde yaygın olarak uygulama alanı bulan vezaret, Mısır ve Endülüs'teki hilâfet rejimlerinde teşekkül ettirilmiş olmasının yanında, Büveyhîler ve Sâmânîler gibi siyasal rejimlerde ve daha sonrasında da Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Harezmşahlar, Osmanlılar ve diğer irili ufaklı Türk hanedanlarında da görülmüştür. Vezirler, adını saymış olduğumuz tüm bu siyasal organizasyonlarda ve adını saymamış olduğumuz diğer birçoklarında zaman zaman sultanın etkinliğinden öteye uzanan bir öneme sahip olmuşlar, bir kurum olarak siyasetin temel bir bileşeni olma rolünü icra etmişlerdir.

“Vezir” kelimesinin dilbilimsel kökenlerine ilişkin filolojik ya da biçim ve içerik olarak vezirlik kurumunun yapısına ilişkin ontolojik argümanlara klasik metinlerde yeterince yer verilmiş olduğundan dolayı,¹ bunların üzerinde durmak zaman kaybı olur. Burada yalnızca, bu bildiride kullanılan “vezir” kelimesinden kastedilen anlamın, “en asli ve yüksek hükmedici dünyevi-güç olan siyasal otoritenin, yani egemen sultanın, kendisi ile hükmünü icra ettiği aracı otorite” olduğunun altını çizmek istiyorum.

Bilindiği üzere, ortaçağda siyaset sahnesine çıkan her devlet, süreç içerisinde kendi idarî kurumlarını ve bu meyanda vezaret kurumunu da oluşturur, devlet yapısının şekillenmesi ve yerleşmesine paralel olarak söz

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir / TÜRKİYE

¹ S. D. Goitein, “On the Origin of the Term Vizier,” *Journal of the American Oriental Society*, C. 81, No. 4 (Eylül-Aralık 1961), ss. 425-426; T. H., “Vezir,” *İA*, C. 13, ss. 309-314.

konusu kurum kendi yapısını inşa ederdi. Fakat devletlerin, sözgelimi bir devletin kuruluş döneminde, siyasal kurumların görev ve yetkilerinin henüz kesin çizgilerle belirlenmiş olmamasından dolayı, bürokratik kurumların yapısı, aynı devletin sonraki dönemlerindeki oturmuş devlet yapısına nazaran daha farklı, daha az-gelişmiş olabilmekteydi. Bu durumda, vezirlerin göreve getirilmesi, görevden alınması ya da yargılanması gibi konularda takip edilen usullerin farklılık arz etmesi de doğal bir durumdu. Dolayısıyla, daha sonraki yıllarda nihai biçimine ulaşacak olan teamüller temel bir ilkeye dayanmayabiliyordu.

Bu bildiride, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk sultanı olan Tuğrul Bey'in hâkimiyet döneminde vezirlik müessesesinin nasıl işlediği incelenecek, bir kurum olarak vezaretin, Selçukluların erken dönemindeki görünümü netleştirilmeye çalışılacaktır.

İlk Selçuklu Vezirleri

Geleneksel tarih anlatısı, Selçukluların, bir dizi çatışmanın ardından 1040 yılında meydana gelen Dandanakan Savaşı'nda Gaznelileri ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra bağımsızlıklarını ilan ettiklerini kabul eder. Buna göre, ataları Selçuk'un idaresinde Oğuz Yabgusu'nun tabiiyetinden çıkarak önce Cend'e, sonra da Mâverâunnehir bölgesine gelen ve burada İslam dinini kabul eden Selçuklular, yaklaşık yarım asır boyunca Karahanlılar ile Gazneliler arasındaki iktidar mücadelelerinde siyasal konjonktürün işleyişine uygun roller üstlenmişler, Karahanlılar ve Gaznelilerin etkinliklerini yitirmelerinin ardından da bölgenin egemen siyasal gücü olmuşlardır.

Selçukluların siyasal bir güç olarak ortaya çıkmalarından önce Selçuklu liderlerinin kendilerine şu ya da bu konuda danışmanlık yapan kişilerin olduğunu varsaysak da, kurumsal anlamda vezirliğin, Selçukluların devlet haline gelmelerinden sonra teşekkül ettiğini söyleyebiliriz. Devletin kurumsal evriminin, değişen siyasal şartlara göre hasıl olan gereklilikler doğrultusunda, eşgüdüm içindeki kurumsallaşmaların sonucunda ortaya çıktığı düşünüldüğünde, devletleşmeye dönük kolektif bilincin filizlenişini, bu kurumsal evrimin başlangıç noktasına yerleştirmek yanlış olmaz. Bu doğrultuda diyebiliriz ki; Selçuklularda vezirlik kurumu, 1030'lu yılların sonunda ortaya çıkan ve özellikle, 1040 yılındaki Dandanakan zaferi ile birlikte doruk noktasına ulaşan devletleşmeye dönük kolektif bilincin yön-

lendirdiği “çok yönlü kurumsallaşmalar yoluyla egemenliğin kurumsallaşması”ndan doğmuştur.

Selçuklu egemenliğinin sosyal, siyasal ve ekonomik alanlardaki görünüşleri, benzeri durumlarda mutata olduğu üzere, sosyal, siyasal ve ekonomik kurumların oluşumuna öncülük etmiştir. Örneğin, fethedilen yerlerden toplanacak olan vergilerin hesaplanması ekonomik kurumsallaşmanın, fatihlerin artık kendilerine ait olan bölgelerde yaşayan insanlarla kuracakları ilişkileri yürütmeye dönük girişimleri sosyal kurumsallaşmanın, hem fethedilen bölgelerde inşa edilecek idari mekanizmanın hem de diğer devletlerle kurulacak olan ilişkilerin her yönüyle sürdürülmesine dönük faaliyetler ise siyasal kurumsallaşmanın anahtarı olmuştur. Vezirlik kurumu da bu tür siyasal kurumsallaşma pratiklerinden biri, hem egemenliğin dâhili boyutta işler durumunda olması hem de devletlerarası ilişkilerin sürdürülmesi bağlamında merkezi bir öneme sahip olan en önemlisidir.

İlk Selçuklu vezirleri ile ilgili olarak kaynaklarda mevcut olan bilgiler muhtelif ve tutarsızdır. İbnu'l-Esîr, Reşîdeddîn, Râvendî, Bundârî, Huseynî vb yazarların imzasını taşıyan kaynak nitelikli metinlerde mevcut olan kayıtlar, ilk Selçuklu vezirleri noktasında birbirlerinden farklı isim ve rakamlar vermektedirler.² Sözü edilen kaynaklarda adı geçen vezirlerin isimleri üzerinde genel bir mutabakat mevcut değilse de, mutlak bir kesinliğe sahip olmamakla birlikte, kronolojik anlamda bir vezirler hattı çizmek mümkündür. Buna göre, Selçukluların ilk sultanı olarak tahta çıkan Tuğrul Bey'in ilk veziri, Buzgân sâlârı Ebû'l-Kâsım Ali b. Abdullah el-Cuveynî; ikinci veziri, *Reîsu'r-Ruesâ* lakaplı Ebu Abdullah el-Huseyn b. Ali b. Mîkâil; üçüncü veziri, Ebû'l-Feth Râzî; dördüncü veziri, *Nizâmu'l-Mulk* lakaplı Ebû Ahmed Dihistânî, beşinci ve son veziri ise, bildirimizin odak noktasını teşkil eden Amîdu'l-Mulk Ebû Nasr Kundurî'dir. Daha önce de altını çizmiş olduğumuz gibi, ilk Selçuklu vezirleri listesi ile ilgili rivayetler muhtelifdir. Bizim burada esas almış olduğumuz liste, merhum Aydın Taneri tarafından kaleme alınan ve 1967 yılında DTCF'nin “Tarih Araştırmaları Dergisi”nde yayınlanan “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda

² İbnu'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, IX, Çeviren: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 401; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet, üs, Süür, I*, Çeviren: Ahmed Ateş, TTK, Ankara 1999, s. 96; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü'Tevârih*, (Selçuklu Devleti), Çevirenler: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 109.

Vezirlik” başlıklı kitap çapındaki makalede bulunan listedir.³ Söz konusu listenin farklı bir versiyonu için, Harold Bowen tarafından kaleme alınmış olan 1957 tarihli “Notes on Some Early Seljuqid viziers” başlıklı çalışmaya bakılabilir.⁴

İlk Selçuklu veziri olan ve hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz Nişabur ileri gelenlerinden el-Cuveynî,⁵ daha önce Gazneli bürokrasisinde görev yaparken, 1038 yılında bölgeye gelen Selçuklulara katılmış, Tuğrul Bey’e asker ve para desteği sağlayarak kuruluş aşamasındaki Selçuklu devletinin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Hangi tarihe kadar Selçuklu hizmetinde bulunduğu bilinmeyen Cuveynî’nin, Dandanakan Savaşı sırasında görevinin başında olduğuna dönük kayıtlar vardır. Kunderî’den önce görev yapmış diğer vezirlerle ilgili sahip olduğumuz sınırlı bilgiler, söz konusu dönemde vezaretin yapısı ile ilgili saptamalarda bulunmamızı zorlaştırmaktadır. Fakat Tuğrul Bey ve Kunderî arasındaki ilişkiler ve Kunderî’nin faaliyetleri ile ilgili geniş çaplı kayıtlar, kurumun, en azından Kunderî ile birlikte büyük ölçekli bir farklılaşma süreci geçirdiğini ortaya koyacak kadar sarıhtir.

1054 yılının sonu ya da 1055 yılının başında Amîdu’l-Mulk Kunderî’nin göreve getirilmesinden önce vezaretin kurumsal bir yapıya kavuşmuş olduğunu söylemek kolay değildir. Sözgelimi, hakkında diğerlerine göre nispeten daha çok bilgiye sahip olduğumuz el-Cuveynî’nin üstlenmiş olduğu görevlere ve yürütmüş olduğu faaliyetlere baktığımızda, ilk vezirlerin göreve başlamalarının siyasal bir ilkeye değil, konjonktürel etkenlere dayandığını görürüz. Hemen hepsi daha önceki siyasal rejimlerin bakiyesi ve siyasal istikrara önem veren zengin toprak sahipleri olan ilk vezirler, şu ya da bu şekilde Selçuklulara yardımcı oldukları ve onlarla işbirliği yapma konusunda tereddüt göstermedikleri için göreve getirilmişlerdir. Vezarete uygun görülmeleri, sistematik bir şekilde işleyen bir vezirlik kurumunun ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan gereklilikle değil, yararlılıkları nedeniyledir. Daha sonra Kunderî tarafından kullanıldığı

³ Aydın Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Vezirlik,” *Makaleler*, I, Yay. Haz. E. Semih Yalçın ve Saadet Lüleci, Berikan Yayınevi, Ankara 2004, s. 11.

⁴ Harold Bowen, “Notes on Some Early Seljuqid viziers,” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, C. 20, No. 1/3, School of Oriental and African Studies’in müdürü Sir Ralph Turner onuruna çalışmalar, 1937-57 (1957), ss. 105-110.

⁵ İbn Kesîr, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, VI, XII. cüz, Tahkik: Cûde Muhammed Cûde-Muhammed Hüsni Şe’râvî, Kahire 2006, s. 27.

görülen sosyal, siyasal ve ekonomik yetkilere sahip olduklarına ve bunları kullandıklarına dair bir işaret yoktur. Anlaşıldığı kadarıyla, “hükmetme yetkisi”nden yoksundurlar.

Amîdu'l-Mulk Kundurî ve Selçuklu Vezaretinin Oluşumu

El-Bundârî, İsfahânî'den nakille, “Kundurî'nin Tuğrul Bey'in ilk veziri” olduğunu kaydeder.⁶ Bowen, Bundârî'nin, söz konusu kayıtla birlikte yanıltıcı bir geleneğe öncülük ettiğini savunmuştur.⁷ Fakat, Kundurî'den önce görev yapan Selçuklu vezirlerinin kaynaklara sınırlı ölçüde yansıyan yetki ve faaliyetleri yatay ve dikey olarak irdelendiğinde, Bundârî'nin kaydının yeniden “üzerinde düşünülmesi gereken” bir tespit haline geleceği ihtimalinin altını çizmek istiyorum. Kundurî'nin siyasal kudreti, kendisine verilen yetkiyi kullanma biçimi ve devlet aygıtının işleyişi üzerindeki güçlü etkisi ile daha önceki vezirlerin etkinlikleri arasında yapılacak en kaba karşılaştırma bile, en azından pratik olarak, Kundurî ile birlikte vezirlik kurumunun daha etkin, daha güçlü ve daha siyasal bir karaktere büründüğünü açık bir biçimde ortaya koyacaktır. Vezaret olgusunun kavramsal olarak egemenliğin kullanımı ile olan ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, Kundurî'nin, vezirlik kavramının egemenliğin kullanımını olgusuna bakan yönüyle, Selçukluların “ilk gerçek veziri” olduğu söylenebilir.

Amîdu'l-Mulk Kundurî, Selçukluların hizmetine, Tuğrul Bey'in Nişâbur'u ele geçirdiği 1038 yılında girmiştir. Yaygın rivayetlere göre, Tuğrul Bey şehri fethettikten sonra burada yaşayan etkili ilim adamı Sehl b. Muvaffak'tan, hizmetine almak üzere kendisine iyi derecede Arapça bilen birini tavsiye etmesini istemiş, o da kendisine, babası bir dihkân olan⁸ Kundurî'yi önermiştir.⁹ Sultan Alparslan'ın emriyle 1064 yılında katledildiği zaman kırk küsur yaşında olduğunu yine kaynaklardan öğ-

⁶ Al-Bondârî, *Zubdat al-Nusra va Nubat al-Ustra*, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi), Çeviren: Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 1999, s. 7; Aynı iddiayı Müneccimbaşı da tekrar etmektedir. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, I*, Hazırlayan: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s. 31.

⁷ Bowen, *a.g.m.*, s. 107.

⁸ Sadruddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali el-Huseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çeviren: Necati Lügal, TTK, Ankara 1999, s. 16; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme, I*, Hazırlayan: Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 51.

⁹ İbnu'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, X*, Çeviren: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 45; Al-Bondârî, s. 30.

rendiğimiz Kündürî,¹⁰ bu sırada muhtemelen yirmili yaşların başında genç ve tecrübesiz bir İslam hukukçusudur. Bundan dolayı, bu tarihten vezirlik makamına tayin edileceği 1055 yılına kadar yeni yeni teşekkül etmeye başlayan Selçuklu bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev yapacak, on beş yıldan uzun bir süre devlet tecrübesi kazanacaktır.

Kündürî, vezirliğe getirilmeden önce, rivayetlere göre *hâcib-i bâb* ve *emîr-i huccâblık*¹¹ görevlerinde bulunmuş,¹² bir dönem Harizm bölgesinin idaresini yürütmüş, buradaki tasvip edilmez davranışlarından (söylentilere göre, Sultan'ın kendisi için nikahlamasını emrettiği bir kızı kendisine nikahlamış ve daha sonra da isyan etmişti¹³) dolayı görevinden alınarak *emîr-i şikârlığa* getirilmiş, Ali b. Mikâil'in vezirliği döneminde *dîvân-ı resâilde* kâtip olarak görev yapmıştır.¹⁴

Kündürî'nin vezirlik görevine getirildiği tarih, Selçuklular ile Abbâsîler arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı döneme tekabül eder. Bu dönemde Şia mezhebine mensup olan Büveyhî baskısından iyice bunalan Abbâsî halifesi, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmiş ve hilâfetin, Sünnî bir sultan tarafından koruma altına alınmasını amaçlamıştır. Otuzlu yaşlarını sürmekte olan Kündürî, Selçuklular ile Abbâsîler arasındaki ilişkilerin işleyişinde etkin bir rol oynamış, Selçuklu otoritesinin kutsal halifelik kurumu tarafından tanınarak bütün İslam dünyasının tek ve en kudretli siyasal yapılanması haline gelmesi sürecinde, bir başka ifa-

¹⁰ Kündürî'nin tutuklanması ve katledilmesi ilgili olarak bakınız: İbnu'l-Esîr, X, s. 45; Râvendî, I, s. 115; Al-Bondârî, s. 28-29; Huseynî, s. 9; İbn Kesîr, VI, XII. cüz, s. 66, 68; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, s. 110; Ebû'l-Fidâ, *Târîh Ebi'l-Fidâ el-Musemmâ el-Muhtasar Fî Ahbârî'l-Beşer*, I, Hazırlayan: Mahmud Deyyûb, Beyrut 1997, s. 541; Câmîu'd-Duvel, I, s. 31; İbnu'l-Verdî, *Târîh İbnu'l-Verdî*, I, Beyrut 1996, s. 358. En ayrıntılı bilgi, Mir'âtu'z-Zamân'dadır, bakınız: Ali Sevim, "Sıbt İbnu'l-Cevzî'nin Mir'âtu'z-Zamân Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, II Sultan Alp Arslan Dönemi," *Makaleler*, 2, Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, ss. 187-196.

¹¹ Hâcib, Gazneliler ve erken Selçuklular döneminde kullanılan "kumandan" anlamındaki unvandır. Bakınız: Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, indeks. Dolayısıyla, *hâcib-i bâb* kapı kumandanı, *emîr-i huccâb* ise kumandanların emiri şeklinde çevrilebilir. Özeydın, Kündürî'nin vezaret makamından önceki görevleri arasında *işrâfu'l-bâb* da sayar ki, ordu müfettişi tanımlaması ile karşılanabilir. Abdülkerim Özeydın, "Kündürî," *TDİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 554

¹² Ahmed b. Mahmud, I, s. 52.

¹³ İbnu'l-Esîr, X, s. 46; Ebû'l-Fidâ, I, s. 541; İbn Kesîr, VI, XII. cüz, s. 68; Câmîu'd-Duvel, I, s. 31. Huseynî, Ahmed b. Mahmud ve İbn Hallikân olayın Sultan Alparslan döneminde meydana geldiğini ifade etmiştir.

¹⁴ Özeydın, "Kündürî," s. 554.

deyle, Selçuklu egemenliğinin tüm İslam dünyasına şâmil olacak şekilde genişlemesi ve İslami bir temel üzerinden meşrulaştırılması sürecinde etkin rol oynamıştır.

Vezirlik yapmış olduğu sürenin neredeyse tamamını Selçuklu Sultanı ile Abbâsî Halifesi arasındaki ilişkileri organize etmekle geçiren Amîdu'l-Mulk Kundurî, yaklaşık sekiz yıl boyunca, kesintisiz bir şekilde, Sultan'ın en yakın ve güvendiği danışmanı olmuştur. Sultan'ın güvenini kazanma ya da onu yaptıklarının doğruluğu noktasında ikna etme konusunda o kadar başarılı olmuştur ki, zaman zaman onun tasvîp etmeyeceği adımlar atmakta hiçbir tereddüt göstermemiştir. Örneğin, samimi bir Sünnî olduğunu kaynaklardan öğrendiğimiz Sultan'ı, Cuma hutbelerinde Rafizilerin lanetlenmesi konusunda ikna etmiş, muhtemelen siyasal ihtiraslarından kaynaklanan bir kindarlığın etkisiyle Sünnî Eş'arîlerin ve Şâfiîlerin, Rafizî oldukları gerekçesiyle yıllarca lanetlenmesini sağlamıştır.¹⁵ Sultan'ın bu lanetleme emrinden vazgeçmesi amacıyla yapılan bütün girişimler sonuçsuz kalmış, Kundurî tarafından belirlenen Rafizîlik normu, Alparslan'ın sultan oluşuna kadar, Cuma hutbelerindeki bedduaların içeriği konusunda belirleyici olmuştur.

Cuma hutbelerinde Rafizîlerin lanetlenmesi ile ilgili örnek, Kundurî'nin kudretinin sınırlarını, bir başka ifadeyle sınırsızlığını anlamamız için yeterlidir. Fakat Kundurî'nin kullandığı yetkinin mahiyeti konusunda bize fikir verebilecek tek örnek bu değildir. En başta, Kundurî, Sultan'ın tercümanı,¹⁶ bir başka ifadeyle “gözü, sözü ve kulağı” olarak onunla Halife arasındaki ilişkilerde yönlendirici, hatta belirleyici bir role sahip olmuştur. Örneğin, Sultan Tuğrul Bey ile Halife'nin kızının evlenmesine ilişkin görüşmeler sırasında, ki bu evlilik fikrinin onun yönlendirmeleri sonucu ortaya çıktığı yönünde rivayetler vardır,¹⁷ Sultan'ın nezaketinin aksine, Halife'ye karşı hesapçı, içten pazarlıklı, tehditkâr ve

¹⁵ Cuma hutbelerinde Rafizîleri lanetleme adı altında Eş'arî ve Şâfiîlerin lanetlenmesi meselesi ve Kundurî'nin bu meseledeki rolü ile ilgili olarak bakınız: İbnu'l-Esîr, X, s. 46; Ebû'l-Fidâ, I, s. 542; Câmîu'd-Duvel, I, s. 32; İbnu'l-Verdî, I, s. 358.

¹⁶ Al-Bondârî, s. 11, 17; İbn Kesîr, VI, XII. cüz, s. 58; Ali Sevim, “Sıbt İbnu'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zamân Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, I, Sultan Tuğrul Bey Dönemi,” *Makaleler*, 2, Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 55.

¹⁷ Müneccimbaşı, mutaassıp bir Şii olan Kundurî'nin Abbâsîleri küçük düşürmek için Sultan'ı bu evliliğe teşvik ettiğini ifade etmiştir. Bakınız: Câmîu'd-Duvel, I, s. 25. Aynı yazar, bir başka yerde Kundurî'nin Hanefî olduğunu belirtmiştir. Bakınız: s. 32.

otoriter davranma konusunda tereddüt etmemiştir.¹⁸ Daha önce Hali-fe'nin arpalıklarını saptamış olan Kunderî, evlilikle ilgili Abbâsî hoşnut-suzluğu karşısında halifenin çevresindeki naip ve bürokratların maişetle-rini kesebilmiştir.¹⁹ Bunun dışında, hilafet merkezindeki davranışları des-potçadır. Mescitte bulunan "Muaviye Hz. Ali'nin dayısıdır," şeklindeki bir yazının, altını çizerek söylüyorum, kaldırılmasını *emretmiştir*.²⁰ Büveyhî Meliku'r-Rahîm'in veziri Ebû Sa'd'ı *tevkîf ettirmiş*, iyi bir insan olduğuna kanaat getirince de *hayatını bağışlayarak Irak'a nezaret etmeyi uhdesine tevdi et-miştir*. Bağdat'ta bulunduğu sırada Kâdi'l-Kudât Huseyn b. Ali b. Mâkule'nin vefatından sonra Ebû Abdullah Muhammed İbn ed-Damegânî'nin kadi'l-kudât olmasını *emretmiştir*.²¹ Ayrıca Kunderî, hil'atler dağıtmış,²² kendisinden önceki vezirlerde olmayan bir yetkiyle yanında üst düzey bürokratlar istihdam etmiş ve özellikle Selçuklu ordusu üzerin-de önemli ölçüde tahakküm kurmayı başarmıştır.²³

Kunderî'nin, siyasal egemenliğin kullanımı bağlamında Sultan'ın da ötesinde bir rol üstlenmeye teşebbüs ettiği en çarpıcı iki örnek, Sultan'ın, kardeşi İbrahim Yınal ile mücadelesi sırasında öldüğü dedikodularının yayılması üzerine, Sultan'ın yardım talebine cevap vermek yerine, Enuşirvan'ı;²⁴ Sultan'ın ölümünden sonra da, kendisini sultan ilan eden Alparşan'a sert üsluplu bir mektup gönderip Süleyman'ı tahta geçirerek onun adına hutbe okutmasıdır.²⁵ Taht sahibinin saptanmasına, bir başka

¹⁸ İbnu'l-Esîr, X, s. 38; Râvendî, I, 109; Al-Bondârî, 18-20; İbn Kesîr, VI, XII. cüz, s. 62; Sevim, "Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 141.

¹⁹ Râvendî, I, s. 109; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, s. 104-106.

²⁰ İbnu'l-Esîr, X, s. 37.

²¹ Al-Bondârî, s. 8.

²² Mesela bakınız: Huseynî, s. 17.

²³ Kunderî'nin ordu üzerindeki etkisi ile ilgili olarak, Osman Turan'ın şu cümleleri bize bir fikir verebilir: "Vezir Amîd ül'mülk'ün öldürülmesinden sonra onun adamlarından Gümüş-tekin, kendisi gibi saltanat kavgalarına karışmış pek çok Türkmen boy ve beyi ile birlikte Ergani ve Telhum havalisine geldi. Afşin ve Ahmedşah da bunlar arasında idi. Bu Türkmenler Harran, Rakka ve Suruç bölgesine hakim oldular. Fırat'ı geçip Hısn Mansûr (Adıyaman) üzerine yürüdüler. Urfa dukası Arvantos takibe koyularak iki taraf arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Rumlar müthiş bir bozguna uğradılar; 10.000 kadar ölü ve esir verdiler." Bakınız: Osman Turan, *a.g.e.*, s. 161. 10 bin kadar ölü ve esirin verildiği bir savaşta rol alan askeri bir güç, dönemin şartları göz önüne alındığında, azımsanamayacak kadar çoktur.

²⁴ Al-Bondârî, s. 12; İbn Kesîr, VI, XII. cüz, s. 51; İbn Tağrıberdî, *En-Nucûmu'z-Zâhîre Fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhîre*, V, Takdim: Muhammed Huseyn Şemseddin, Lübnan 1992, s. 6-7; Sevim, "Sultan Tuğrul Bey Dönemi," s. 64-68.

²⁵ İbnu'l-Esîr, X, s. 43; Al-Bondârî, s. 24-25; Câmiu'd-Duvel, I, s. 30.

ifadeyle sultanın belirlenmesine dönük girişimde bulunma anlamına gelen bu örnekler, egemenlik olgusunun doğasına ilişkin kavramsallaştırma biçimlerini hiçe sayan örneklerdir. Çünkü en üstün dünyevi hükümler olarak sultanın belirlenmesi noktasında belirleyici olan, ki söz konusu örneklerde bu kişi Kunderî'dir, teorik olarak en üstün dünyevi hükümler, yani sultan olur. Fakat bu durum, sultanın siyasal egemenliğinin kaynağının vezir değil, tersine, vezirin otoritesinin kaynağının sultan olmasından dolayı, teorik olarak muhaldir. Dolayısıyla, yine teorik olarak, elinde tuttuğu yetkinin meşruiyet kaynağının ortadan kalkmasından sonra vezirin vezareti düşer ve vezirlik makamında bulunan kişi, vezir olarak sahip olduğu hak ve yetkileri yitirir. Fakat Kunderî, vezirin tayini ile ilgili normun gereği olarak vezirlikten düştükten sonra, bu sefer adına hutbe okutulan Süleyman adına yeniden vezaret makamına hükmetmiş, Sultan Alparslan ile mücadele edemeyeceğine kanaat getirdikten sonra da onun saltanatını tanıma yoluna gitmiştir.

İlk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in veziri Amîdu'l-Mulk Kunderî'nin vezirlik yaptığı dönem, Selçuklu vezaretinin tam anlamıyla kurumsal bir kimliğe kavuştuğu dönemdir. Kunderî ile birlikte vezirlik, *Avesta*'daki en eski biçimine uygun bir şekilde, "karar vermek, hükmetmek" anlamıyla²⁶ doğrudan tahakküm nosyonuna işaret eden siyasal bir egemenlik statüsüne evrilmiştir.

Sonuç

Axel Havemann, Selçuklu Suriye'sinde vezirlik ve reislik kurumları ile ilgili makalesinde,²⁷ 1973 yılında Selçuklu vezareti ile ilgili bir monografi yayınlayan Carla L. Klausner'e atıfla, Selçuklular döneminde, vezirlik kurumunun, "İslami hükümet aygıtının kökleşmiş bir özelliği haline geldiğini ve vezirlerin, Türk sultanları adına, daha önce hiçbir zaman olmadığı kadar geniş yetkiler kullandıklarını" yazar. Bu tespit, Kunderî'den hareketle yapılmış gibidir. Kunderî, daha önce hiçbir vezirin sahip olmadığı genişlikte bir güce sahip olmuş, vezir kelimesinin yaygın tanımı ile

²⁶ T. H., "Vezir," *LA*, s. 309.

²⁷ Axel Havemann, "The Vizier and the Rais in Saljuq Syria: The Struggle for Urban Self-Representation," *International Journal of Middle East Studies*, C. 21, No. 2 (Mayıs, 1989), s. 233.

söylersek, “Sultan’dan sonra en yetkili yönetici” tanımlamasının içini doldurmuştur.

İlk Selçuklu Sultanı ile ilk “gerçek” Selçuklu veziri arasındaki ilişkilere çok genel bir çerçeveden baktığımızda, vezirlik kurumunun ve vezirin, çok kısa bir süre içerisinde, daha önce benzeri görülmemiş bir sıçrama ile siyasal egemenliğin en temel ikinci unsuru haline gelmesi nasıl açıklanabilir? Bu çok önemli sorunun cevabı, zannediyorum, devletin, antik Yunan’daki anlamıyla siyasallaşması ile açıklanabilir. Bilindiği gibi, filolojik olarak *politika* kelimesi ile aynı kökenden gelen *polis*in, yani sitenin siyasallaşması, diğer *polis*lerle kurulan ilişkiler bağlamında gerçekleşiyordu. Antik Yunan’da siyasal kavramı, modern bir tabirle söylersek, uluslar arası ilişkileri tanımlamak amacıyla, yani dış politika için kullanılıyordu.²⁸ Dolayısıyla, siyasallaşma, diğer *polis*ler tarafından tanınma, onlarla dostluk ya da düşmanlık ilişkileri geliştirme zemininde teşekkül ediyordu. Bu noktadan hareket ederek Selçuklu sultanı ile vezirinin ilişkilerindeki dönüşüme yeniden baktığımızda, Selçukluların Abbâsiler ile ilişki kurarak siyasallaşmalarının, kaçınılmaz olarak, bu siyasallaşma sürecini işleten aktörleri önemli hale getirdiğini söylemek mümkündür. Kunderî’nin şahsında vezaret kurumunun “daha önce hiç olmadığı kadar güçlü hale gelmesi”nin, Selçukluların Abbâsiler üzerinden kendi egemenliklerini meşrulaştırmaları, devletleşmeleri ve siyasallaşmaları sonucunda oluştuğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak denilebilir ki, Selçukluların erken döneminde sultan-vezir ilişkileri, devletleşme öncesinden başlayarak, siyasal egemenlik üzerinde herhangi bir talebi olmayan vezirlerden, zaman zaman Sultan’ın meşru otoritesini zedeleyen “muktedir” vezirlere doğru ilerleyen bir süreç izlemiştir. Bu süreç, ilk etapta devletleşme, sonraki aşamada da “kendisi ile ilişki kurulan bir öteki” üzerinden siyasallaşma ile paralel bir şekilde işlemiştir.

²⁸ Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, Çeviren: Ece Göztepe, İstanbul 2006, s. 31.